

TÜRKİYE’DE SİYASİ PARTİ KURUMSALLAŞMASININ YAPISAL ANALİZİ: 1961-2023 GENEL SEÇİM DÖNEMLERİNDE İDEAL KATILIM, KOLEKTİF TEMSİL VE TEMSİLDE ADALET DÜZEYİ

Taylan Can DOĞANAY¹

Öz

Bu çalışmanın amacı 1961-2023 yılları arasında Türkiye’de gerçekleştirilen genel seçimleri konu edinerek siyasi parti kurumsallaşma düzeyini yapısal bağlamda analiz etmektir. Araştırmada ilk olarak genel seçimlerin katılım oranları, partilerin oy oranları ve parlamentoda partilerin sandalye oranları parametrik analiz ve orantısızlık endeksi üzerinden işlenmekte; elde edilen bulgularla Türkiye’de parti kurumsallaşmasının yapısal analizi, ideal katılım, kolektif temsiliyet ve temsilde adalet faktörlerinin incelenmesi, ayrıştırılması ve tekrar bir araya getirilmesiyle tamamlanmaktadır. Araştırma bulgularına göre Türkiye’de siyasi partilere ilişkin yasal düzenlemeler, konjonktürel ve demokratik refleksleri düşüren merkeziyetçi düzenlemelerdir; kurumsallaşmanın, partileri demokratik siyasal sistemi konsolide edebilen kurumlara dönüştürebilmesi için denge halinde düzeyli bir ilerlemeyle sürdürülmesi gerekmektedir. Çalışmanın özgünlüğü ideal katılım düzeyinin tespit edilmesi olarak görülmektedir. Araştırma bulgularına göre %72 oranının altında bir katılımın toplumun siyasal süreçlere ilgisizliğine veya tepkisine; %91 üzeri bir katılımın ise aşırı mobilizasyona işaret edebileceği ileri sürülmektedir. Kolektif temsilin ve temsilde adalet düzeyinin Gallagher Endeksi’ne göre bulgular dikkate alındığında ise 2011 sonrası yakalanan 0-0.05 aralığına yakın düzeyin sürdürülebilmesi ideal katılım oranının da gözetilmesi koşuluyla Türkiye’de demokratik siyasal sistemi konsolide edilebilmesi için pozitif bir durumdur.

Anahtar Kelimeler: Parti kurumsallaşması, Katılım, Temsil

JEL Kodları: D71, D73, H83,

STRUCTURAL ANALYSIS OF POLITICAL PARTY INSTITUTIONALIZATION IN TURKEY: LEVELS OF IDEAL PARTICIPATION, COLLECTIVE REPRESENTATION AND JUSTICE IN REPRESENTATION DURING THE 1961-2023 GENERAL ELECTION PERIODS

Abstract

The purpose of this study is to structurally analyze the level of political party institutionalization by examining the general elections held in Turkey between 1961 and 2023. Initially, the research processes the voter turnout rates in general elections vote shares of political parties, and their seat shares in parliament through parametric analysis and the disproportionality index. The findings are used to conduct a structural analysis of party institutionalization in Turkey, focusing on factors such as ideal participation, collective representation, and fairness in representation. According to the research findings, the legal regulations concerning political parties in Turkey are centralist arrangements that suppress conjunctural and democratic reflexes. For institutionalization to transform parties into institutions capable of consolidating the democratic political system, it must be sustained with balanced and progressive development. The originality of this study lies in identifying the ideal voter turnout level. Based on the research findings, voter turnout below 72% indicates public indifference or opposition to political processes, while turnout above 91% signals excessive mobilization. Regarding collective representation and fairness in representation, findings suggest that maintaining a level close to the 0-0.05 range achieved after 2011 -while considering the ideal participation rate- is a positive condition for consolidating the democratic political system in Turkey.

Keywords: Party institutionalization, Participation, Representation

JEL Codes: D71, D73, H83

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, taylancandoganay@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9660-1542

Başvuru Tarihi (Received): 01.02.2025 **Kabul Tarihi (Accepted):** 17.07.2025

Giriş

Siyasi parti kurumsallaşması literatürü incelendiğinde bu alanı ve çalışmaları belirleyen sorunsalın; demokratik siyasal sistemlerin, mistik bir var oluş olarak siyasetin doğası gereği, otoriter ve totaliter sistemlere nasıl dönüştürülebildiği, olduğu anlaşılmaktadır.

1902 tarihli “Democracy and the Organization of Political Parties” çalışmasında Ostrogorski’nin siyasi partilerin demokratik katılımı arttırması beklenirken; kitlelerin temsil edilmesini engelleyen bir güç aracı haline gelmesi üzerine oluşturduğu çerçeve, Robert Michels’in 1911 tarihli “Political Parties: A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy” adlı çalışmasıyla literatüre katkı sağladığı "oligarkinin tunç kanunu" kavramı ile tamamlanmaktadır. Michels’in “oligarşinin tunç kanunu” ile paralel olarak Weber de, bürokrasinin partiler içinde liderlerin iktidarını pekiştirdiğini ve parti tabanının karar alma süreçlerinden giderek uzaklaştığını savunmaktadır. Ostrogorski, Michels ve Weber’in analizleri bir arada değerlendirildiğinde, siyasi partilerin kurumsallaşmasının, modern demokratik siyasal sistemlerde istikrar ve temsil açısından kritik bir öneme sahip olduğu görülmektedir (Montero ve Gunther, 2003; Ostrogorski, 1982; Weber, 2019).

Erken dönem çalışmaların ağırlıklı kavramsal çıkarımlar üzerinden de olsa demokrasinin konsolide edilebilmesi için kurumsal bir yapı olarak siyasi partileri incelediği görülmektedir. Parti kurumsallaşmasının demokrasinin yerleşik meşruluğu düşüncesinden kaynaklı kolektif temsilin daralmasını -çoğunlukçu- veya temsilde adaletsizliğin -otoriterleşme- görülmesini minimize edeceği varsayımı ise kuramsal olarak bu kavramsal çıkarımlar ile çerçevelendirilmiştir.

1950’ler ve 1970’ler arası dönemde ise çalışmalar, kavramsal çıkarımlardan da öte siyaset literatüründe siyasi partiler alanında bir alt alan olarak kurumsallaşmaya odaklanmıştır. Bu dönemde, parti kurumsallaşmasına yönelik kuramsal çerçeveler, II. Dünya Savaşı sonrası başlayan demokratikleşme dalgası ile yakından ilişkilendirilmiştir. Demokratikleşme sürecinde, partilerin uzun vadeli siyasi istikrarı sağlama ve toplumsal talepleri temsil etme işlevlerinin önemi artmıştır. Özellikle Maurice Duverger, Giovanni Sartori ve Martin Lipset gibi akademisyenlerin katkıları, parti kurumsallaşmasını, demokratik sistemlerin sürdürülebilirliği açısından kritik bir bileşen olarak ele alan kuramsal yaklaşımlar geliştirmiştir (Duverger, 1959; Lipset, 1981; Sartori, 2005).

Ancak 1968 tarihli “Political Order in Changing Societies” çalışması ile Huntington’ın parti kurumsallaşması üzerine özel katkısı ise çalışma alanı olarak, kavramsal ve kuramsal çerçevenin ötesinde ağırlıklı ampirik ve pratik araştırma süreçlerine dayandırması olmuştur (Huntington, 2006).

Böylece parti kurumsallaşmasının ve sürecinin, siyasi partiler üzerine bütüncül bir yaklaşımdan ziyade ampirik ve pratik bulgularla nedensel ilişkilerin kurulduğu bir alan olarak değerlendirildiği, literatür incelemesi üzerine ileri sürülebilmektedir (Montero ve Gunther, 2003).

Bu çalışma da Türkiye’de parti kurumsallaşması konu edinilmekte; parti kurumsallaşmasının demokratik siyasal sistem faktörleri üzerinden incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu bağlamda 1961-2023 tarihleri arasında gerçekleştirilen genel seçimler ise araştırma sürecinin inceleme nesnesi olarak belirlenmektedir. Araştırmanın belirleyici bulgusu, Türk siyasi tarihinde meclise giren yüksek ve düşük parti sayısı ile katılım düzeyi arasındaki paradoksal durumun normalize edilmesi ile tespit edilen Türkiye’de siyasal katılımın ideal düzey aralığıdır. Bulgular ve analiz kısmında kapsamlı değinilmek üzere kısaca değinilebilecek en genel değerlendirme ise Türkiye’de parti kurumsallaşmasının ekseriyetle demokratik siyasal sistemi konsolide eden kurumsallaşma süreci ile paralel gerçekleşmediğidir.

1. Demokratik Siyasal Sistem İçerisinde Siyasi Partilerin Kurumsallaşma Süreci

Demokrasi, siyasetin tarih konusu içerisinde ilk mesele olması bakımından oldukça önemlidir. Toplumların bir arada yaşama koşullarının gereksinimi toplumları bir siyasal örgütlenme sürecine itmiştir. Bu siyasal örgütlenmenin çeşitli biçimleri ortaya çıkmışsa da örgütlenmenin tarzı itibariyle demokrasi her dönem görünür bir olgu olmuştur. Siyasi kültür ve tarih alanındaki çalışmalarda başlangıç noktası olarak demokrasinin baz alınması da demokrasi ve siyasetin birincil konusu olma durumu arasındaki ilişkiyi pekiştirmiştir. Ancak günümüz demokrasi araştırmalarının açtığı yeni boyut demokrasinin kendisinden ziyade evrildiği türleri olarak belirlenmiştir. Pek tabi, demokrasinin salt bir konu edinilmesi, demokrasinin kavramsal düzeyde değerlendirilmesini ve idealize edilmesini sağlamıştır. İdeal demokrasi tartışmalarının ardından demokrasinin türlerine birer ölçüt geliştirilmesi de bu sayede gerçekleşmiştir. Siyasala dair tüm kavramlar içerisinde demokrasiye ilişkin duygusal bağın nedeni de belirtildiği üzere insanlık tarihiyle eş başlatılarak bir arada yaşama arzusunun gerçekleşebilmesinin yegâne koşulu olarak görülmesine varan bir idealize etme çabasıdır.

Fakat bir sistem belirteci olmanın ötesinde onaylayıcı bir ifade olarak işlev gören demokrasinin, günümüzde modern teorik çerçeve içerisinde bütüncül bir kavram halinde kullanılsa da idealize edilmesinden dolayı aktüel siyaset vurgusu için liberal demokrasi, sosyal demokrasi, muhafazakâr demokrasi, totaliter demokrasi gibi farklı bağlamlarla kullanılması sıklıkla göstermektedir. Barry (2012), bu bağlam bilgisine duyulan ihtiyacı; “siyasal, toplumsal ve ekonomik örgütlenme biçimlerine yönelik genel kabule uygun bir referans vermek” ile açıklamaktadır (s. 475-477). Hangi tür demokrasinin konu edinildiğini işaret etmek maksadıyla demokrasiye bir sistem vurgusu kazandırmak, siyasi tarihte vuku bulan olayların bir sonucu olarak görülmektedir. Siyasi düşünce nezdinde tarihsel olgulara dayalı bütünleşik ve genel geçer demokrasi teorisi bu bağlamda karar alma sürecine vatandaşların aktif katılımıyla dahil olmasını ifade etmektedir. Siyasal iktidarın belirlenmesi için müteakip periyodlarla yapılan seçimler ve demokrasinin işleyişi arasındaki pratik pekişme; demokrasinin idealize edilen siyasal içeriği, tarihsel olayların neticesinde aldığı şekli ve bir sistem hali arasında kurulan ilişki üzerinden bir siyasal sistem düzlemi olarak demokrasinin, bütünleşik ve genel geçer anlayışını da yerleşik duruma getirmektedir.

Yerleşik anlayışı itibariyle bir siyasal sistem düzlemi olarak demokrasi batı demokrasisi olarak tanımlanmaktadır. Batı demokrasisi kavramı özü itibariyle ise çok partili siyasal hayatı, siyasal seçimleri ve parlamento düzenini içermektedir. Batı demokrasisine göre her düşünce özgürdür, özgürce ifade edilebilir, örgütlenebilir ve düşünceyi cisimleştiren örgütlenmeler iktidara gelebilir, görülmektedir.

Bu yönüyle çoğulculuğu kıstas alan Batı demokrasisi türünün benimsendiği siyasal kültürün parçası olan toplumlarda Tanilli’nin (1989), belirttiği üzere “çok partili bir siyasal temsiliyete, adil dağılan temsiliyetin partiler nezdinde somutlaştığı yasama düzenine ve seçimle iktidara gelen bir yürütmenin varlığına dayanan kurumsallaşma süreçleri bulunmaktadır” (s. 15).

Siyasi partiler, ifade edildiği üzere demokrasinin ve demokratik siyasal sistemlerin kurumsallaşmasında bir değer birikimi olarak görülmektedir. Çoğulcu ya da çoğunlukçu demokratik siyasal sistemler ile otoriter ya da totaliter siyasal sistemlerde siyasi partilerin farklı tutum ve statülerde olması da değer birikimlerinin bir göstergesidir. Günümüzde siyasi partiler genellikle toplumsal sınıfın ya da tek bir grubun çıkarlarını savunmak üzere siyasal hayatta yer almamaktadırlar. Toplumsal refahı ve düzeni sağlamak amacıyla ülke vatandaşlarının genelinin veya büyük bir çoğunluğunun desteğini amaçlamaktadırlar. Dolayısıyla siyasi partilerin toplumun siyasal katılımını ve kolektif temsiliyetini sağlayabilmeleri demokratik siyasal sistem içerisinde parti kurumsallaşmasıyla doğrudan ilişkili iki olgu olarak görülmektedir.

Modern siyasal düzenin kendisinden önceki feodal siyasal düzen ve bu düzene dayalı siyasal sistemlerden farkı da toplumsal meşruiyete dayalı bir egemenlik kurgusunun sonucu olmasındandır. Geleneksel üretim tarzının kurumsallaştırdığı feodal siyasal düzen ve imparatorluklara dayanan siyasal sistem içerisinde başat aktör olmayan geniş kitlelerin sanayi devrimiyle birlikte genel oy hakkı ile elde ettiği siyasal haklar peşi sıra sosyal hakları da getirmiştir. Bu bağlamda günümüz siyasi partilerin temsil ettiği değer birikimleri arasında belki de en önemlisi; geniş kitlelerin vatandaşlık bağıyla ülke içerisinde doğuştan gelen temel haklarına dair, yasal güvenceler olmuştur. Bu bağlamda modern anlamda siyasi partiler, temsili hükümetlerin ortaya çıkışı ve genel oy hakkının yaygınlaşmasıyla doğrudan sorumluluk altındadır (Özdemir ve Atılğan, 2012, s. 242). Demokrasinin genel geçer tanımı olarak görülen halkın yönetimi düşüncesinin somutlaştığı kurumlar olarak siyasi partiler diğer yandan modern egemenlik kurgusunun ifadesi olan millet egemenliğinin de garantörü olarak konumlandırılmıştır.

Tarihsel kökenleri itibariyle bir toplumun sosyal ve siyasal kültürüne göre evrilen demokrasi türleri siyasi partilerin de oluşumlarını etkilemiştir. Anglo-Amerikan demokrasi türleri, Sovyetler Birliği’nde görülen demokrasi türleri, 20. Yüzyıl’ın ilk yarısında İtalya’da ve Almanya’daki demokrasi türleri ya da Latin Amerika ve erken bağımsızlığını kazanan diğer Orta Doğu ülkelerinde görülen demokrasi türleri birbirinden oldukça farklılık arz etmektedir. Buna bağlı olarak da siyasi partilerin de gelişimleri değişmektedir. Modern siyasi dönem ulus devlet siyasal düzenine temellenen siyasi partiler millet egemenliğine dayalı demokrasi düşüncesi bağlamında ortak bir egemenlik kurgusuna bağlı kalsalar da tarihsel olaylardan etkilenmeleri bakımından birbirinden farklı işlevlere ve ideolojik kavrayışlara sahiptirler. Özellikle siyasi partilerin hedefleri ortaya çıkış koşullarına ve siyasal sisteme bağlı olarak değişmektedir. İki partili siyasal sistemlerde yer alan ya da çok partili siyasal sistemde var olan büyük partilerin hedefi iktidarı elde etmek veya iktidarda kalabilmekken; çok partili siyasal sistemlerde ana akım siyasanın radikal kanatlarında yer alan siyasi partiler ise ideolojik yayılmayı ve siyasetlerine dönük siyasal toplumsallaşmayı hedeflemektedirler (Atasever, 2010, s. 16). Maurice Duverger için bu karmaşık hali daha da açıklayan siyasi partilerin kurumsallaşmalarına ilişkin sorunsalı parti tipolojilerinin tespitidir. Siyasi partilerin yasamaya ilişkin organların içinde mi dışında mı geliştiği belirleyici bir durumdur. Dışında biçimlenen siyasi partiler kitle partileri olarak ortaya çıkmaktayken; içinde biçimlenen siyasi partiler ise kadro partileri olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak Angelo Panebianco ise şu soruyu özellikle sormaktadır; bir partinin oluşum ve gelişim sürecinde destekleyici bir kurumun veya da karizmatik siyasi liderin var olması partilerin tipolojik özelliklerini belirlemekte midir? Destekleyici kurumun varlığı bir sendikal örgütlenmenin ya da diğer bir örgütlenme yapısının siyasi partiye dönüşmesidir. Demokratik siyasal sistemlerde ve Batı ülkelerinde bu koşulları içererek siyasi partiye dönüşen örgütlenmeler görülmekteyken; siyasal krizler döneminin yaşandığı gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelerde ise karizmatik bir siyasi liderin etkisi görülmektedir (Scwartz ve Lawson, 2013, s. 335). Fakat siyasi bağlamda temellendirilen kategori kadro ve kitle partileri olarak ayrılmaktadır.

Kadro partileri batı demokrasilerinde iktidar yarışmasının ilk örnekleri olarak kabul edilen partilerdendir. Kadro partileri üye sayılarını arttırmak bakımından özel bir çaba göstermezler. Genellikle siyasi yelpazenin sağ kanadında yer alan bu partiler için önemli olan nicelik değil niteliktir. Genel oy ilkesinin kabulünden önce ortaya çıkan kaynağını parlamento içerisinde alan eski tip siyasi partilerdendir. Bu nedenle kadro partileri kitlesel bir örgütlenme ya da parti içerisinde kitlelerin sayısını artırma genişletme gereği duymamışlardır. Ancak çok partili siyasal hayatın gelişmesiyle ve demokratik katılımın sağlanmasıyla kadro partileri açılma göstermiştir. Kitle partileri ise kadro partilerinden çok daha sonra yönetilenlerin genel oy hakkına kavuşmasıyla siyasal platformda yer almışlardır. Kadro partileriyle kıyaslandığında kitle partileri parti içi üyelik sayısına oldukça önem göstermektedir. Genel kategorinin yanı sıra üçüncü bir parti tipolojisi ara partilerdir. Ara partiler kendi içerisinde ikiye ayrılmaktadır; ilki dolaylı partiler ikincisi ise az

gelişmiş ülkelerin partileridir. Dolaylı partiler kolektif üye temeline dayanan partilerdir. Ancak kişisel üye sayılarından ziyade sendikalar, kooperatifler ve çeşitli örgütlenmeler dolaylı partilerin oluşum kaynaklarıdır. Bu yönüyle dolaylı partiler kitle partisi özelliklerini taşımakla beraber destekleyici bir kurumun varlığına da ihtiyaç duymaktadır. Ana partilerin diğer bir tipi olan az gelişmiş ülkelerin partileri ise ana kategori olan kadro ve kitle partilerinin işlevsel özelliklerini taşımaktadır. Literatüre Duverger tarafından belirtilen kadro ve kitle siyasi parti kategorilerinin yanı sıra; Neumann tarafından kategorize edilen bireysel temsil ve sosyal bütünleşme olarak tanımlanan siyasi parti tipolojileri de bulunmaktadır. Günümüzde ise Catch All parti tipolojisi oldukça yaygın bir kategori olarak öne çıkmaktadır. Otto Kirchheimer tarafından modellenen bu tipolojiye dayanan partileri, kadro ve kitle parti tipolojileri ile bireysel temsil ve sosyal bütünleşme partileri arasında bir denge olarak ortaya çıktığı belirtilebilmektedir. Bu parti tipolojisi kendi içerisinde lider şahsında veya da dönüşüm ardından siyasi parti niteliğine ulaşmasıyla destekleyici kurumun ideolojik çerçevesinde hareket edebilmektedir (Kapani, 2009, s. 187-193).

21. Yüzyıl'ın başından itibaren ise medya ve teknoloji aygıtlarının gelişmesiyle, popüler kültür tesirinin arttığı görülmüştür. Bu gelişmeyle bir uzamsal derinlikte siyasi partiler ve toplumsal tabanları arasındaki etkileşim belirli bir ölçüde azalma göstermiştir. Toplumsal tabanlarının değişimini yönlendirmek ve siyasi partiyle olan ilişkilerini sıklaştırmak amacıyla partiler seçmen davranışı konusuna odaklanmıştır. Kendi iç dinamiklerini korumak amacının yanı sıra siyasi partiler kendi aralarındaki rekabetleri de başarılı seçmen davranışı öngörülerıyla sürdürme eğilimi göstermişlerdir. Kamuoyu yoklamalarıyla siyasi talepleri ve gündem maddesini belirlemek için medya ve teknoloji aygıtlarına yönelmişlerdir. Bu bağlamda henüz bir geleneksel siyasi parti tipolojileri gibi kategorize edilemese de yeni bir tarz ve izlenceyle medya-siyaset ilişkisi içerisinde yer alan siyasi parti tipolojisi ortaya çıkmıştır. Genel olarak günümüzde siyasi partilerin gelişim süreci değerlendirildiğinde kümülatif bir evrilme görülebilmektedir. Makro siyaset tarzı yerine ki, bu tarz geleneksel imgelerin belirleyici olduğu otoriter eğilimleri ve kalıplaşmış genel geçer yargıları barındırmaktadır; bireysel belirleyiciliğin ve kamusal-özel alan arasında esnekliğin arttığı mikro siyaset tarzının demokratik siyasal sistemler içerisinde yer edindiği ifade edilebilmektedir. Dolayısıyla siyasi partiler birbirinden farklı tipolojilerin çeşitli işlevlerini sergileyebilmektedirler.

Mikro siyaset tarzının yaygınlaşması bir diğer ifadeyle çağdaş demokrasi anlayışında eleştirinin odak noktası alınmasıyla ilgilidir. Siyasi partilerin, geleneksel süreçlerini aşarak, toplumsal ve bireysel irade arasında bir senkronizasyon kurulabileceğinden ilham alarak ilerlemelerinin nedeni de buradan kaynaklanmaktadır. Toplumsal hareketlerle gelişim süreçlerini sürdüren siyasi partiler artık evrensel değerlere referans vermeksizin ve bireysel beklentileri içermeksizin klasik demokrasinin gereği olan serbestçe seçimlere katılma ya da iktidara muhalefet edebilme klişesini aşmak durumunda olduklarını içselleştirmişlerdir. Tek etkin güç olduğu siyasal düşüncesiyle siyasanın yönünü tayin etme misyonunu üstlenen bir siyasal iktidar biçiminin demokrasinin çağdaş değerleriyle bağdaşmayacağı fikri pek tabi siyasi partilerin gelişim süreçlerini ülkenin siyasal rejimi, sistemi ve kültürü ekseriyetinde dönüştürmektedir (Schapiro, 1966, s. 188). Siyasi partilerin vatandaşlara ve spesifik olarak seçmene dönük mikro siyaset tarzına geçişi tek ya da sınırlı sayıdaki siyasi partiye angaje edilen ideolojik temsilin çözülmesini de pozitif ve anlamlı yönde etkilemektedir (Laclau, 2000, s. 49).

2. Türkiye’de Siyasi Partilerin Kurumsallaşma Süreci ve Kurumsallaşma Sürecinde Yasal Düzenlemeler

Osmanlı İmparatorluğu’nun son döneminde görülen siyasi örgütlenmeler Türkiye’de siyasi partilerin oluşum, gelişim ve kurumsallaşma süreçlerinin ilk örnekleri olarak kabul edilmektedir. Jön Türkler’in siyasi örgütlenmeleri ve II. Meşrutiyet dönemi itibariyle siyasal hayatın başat siyasi parti kadrolarına sirayet eden İttihat ve Terakki Cemiyeti bu siyasi örgütlenmelerdendir. Ancak

günümüz demokratik siyasal sistemlerdeki parti iz düşümünü görmek mümkün değildir. Bu siyasi örgütlenmelerin birincil değeri mutlak yetkilerin sınırlandırılması ve sınıfsal özellikleri taşıyan kadroların örgütlenmesi bakımından önemlidir. Diğer yandan cumhuriyet rejiminin ve ulus devlet ideolojisi milliyetçiliğin cisimleşmesi bağlamında bu siyasi örgütlenmeler Türk siyasal hayatında ilk siyasi partilere etkisi ile değerlendirilmektedir. Temsili hükümet ve parlamento kurumlarının demokratik siyasal hayatın yapısal kurumları olarak cumhuriyet idaresinde yerleşikleşmesi bu siyasi örgütlenmelerin ve etkisinde kaldıkları Fransız İhtilali’nin siyasal düşüncelerinin bir sonucudur. Tarihsel kökenleri dikkate alındığında Türkiye’de siyasi partilerin oluşum, gelişim ve kurumsallaşma süreci; siyasal ve toplumsal faktörlerin belirleyici olduğu 1923-1946 arası Tek Parti dönemi, 1950 itibarıyla iktidar bloğunun değiştiği Demokrat Parti iktidarında çok partili siyasal dönem ve yasal düzenlemelerin, kurumların, kurumsallaşma süreçlerinin belirleyici olduğu 1961 ve 1982 sonrası dönem olarak kategorik dönemlere ayrılmaktadır.

Siyasi partilere dair hukuksal bir düzenlemenin henüz görülmediği ancak çok partili siyasal hayata yasal bir engelin de bulunmadığı Cumhuriyet Halk Partisi’nin iktidarındaki Tek Parti dönemi ilk kategoridir. II. Meşrutiyet Dönemi’nde Kanun-i Esasi’de yer alan Cemiyetler Kanunu 1938 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. Ara dönemlerde çok partili siyasal hayata geçiş için Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası gibi siyasi partiler kurulmuşsa da 1950 yılına kadar fiili olarak Tek Parti dönemi yaşanmıştır. Tek Parti dönemi Türkiye’de siyasi partilerin ilerleyen yıllarda parti iç tüzüğü gibi hukuksal statülerini ve demokratik siyasal sistem içerisinde kurumsallaşmaları sürecini de belirlemiştir. Erken cumhuriyet dönemi olarak tanımlanan bu dönem bir önceki dönemin tarihsel sürekliliğini barındırmıştır. Osmanlı İmparatorluğu’nun son bulmasıyla birlikte imparatorluğun II. Meşrutiyet döneminden arda kalan siyasal hareketlerin ve teşkilatların sosyo-kültürel ve siyasal kodları cumhuriyet dönemine sirayet etmiştir. Cumhuriyet’in ilan edilmesiyle birlikte ulusal ve yerel örgütlenmeler İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin ve ulusal kurtuluş mücadelesi sırasında kurulmuş olan örgütlenmelerin kadrolarınca yürütülmüştür.

Cumhuriyet Halk Fırkası’nın kurulmasıyla birlikte Türk siyasal hayatının ilk başat siyasi partisi ve ana akım siyasetin kurumsallaşması süreci başlamıştır. Ancak Osmanlı İmparatorluğu’nun sosyo-ekonomik yapı içerisinde sınıfsal kültüre dayalı değişim dinamiklerinin olmaması, Tanzimat döneminde bürokratik seçkinciliği ortaya çıkardığı gibi erken cumhuriyet döneminde de siyasi kurumlar toplumsallıktan zayıf devlet örgütlenmesinin birer aracı şeklini almıştır (Perinçek, 2009, s. 45). Cumhuriyet Halk Partisi 5. Kurultayı’nda Tek Parti rejimine özgü birtakım değişikliklere gitmiştir. Genel Başkan, seçime tabi tutulmayan parti tüzüğünde yer aldığı üzere “Değişmez Genel Başkan” sıfatıyla tanımlanmış; parti genel başkanına, günümüzde de siyasi partilerin parti içi demokrasi eleştirisine neden olan “Genel Başkanlık Divanı”yla birlikte seçilecek milletvekillerini seçme” yetkisi verilmiştir (Koçak, 2009, s. 137).

Tek Parti döneminde iktidar bloğu Cumhuriyet Halk Partisi tarafından 16 Haziran 1927 tarihinde yürürlüğe konulan yasa değişikliği ile Türk siyasal hayatında partilerin üyelik kriterleri içerisinde yer edinen bir ilke girmiştir. Bu yasa değişikliği ile ordu mensubu kişilerin istifaları ya da emeklilikleri gerekli görülmüştür (Alkan, 1999, s. 52). İlaveten 1935 Türkiye Genel Seçimleri öncesinde de siyasal katılımı ve temsili etkileyen bir düzenleme daha yürürlüğe girmiş; kadınların seçme hakkı sağlanmıştır (Dursun, 2006, s. 372).

1946 Türkiye Genel Seçimleri ise Tek Parti iktidar bloğunun kırılmaya uğradığı ilk seçim olarak anılmıştır. Cumhuriyet Halk Partisi tekrar iktidar olsa da siyasal hayatta köklü bir ana akım siyasi çizginin oluştuğu yeni bir iktidar bloğu ortaya çıkmıştır. 1950 Türkiye Genel Seçimleri’nde Demokrat Parti iktidar partisi olmuştur. Cumhuriyet Halk Partisi’nin iktidarının sona ermesiyle Demokrat Parti iktidarı dönemi toplumsal muhalefet siyasal bir muhalefet halini almış; siyasal hayatın iktidar ve muhalefet yönünü tayin etmiştir. Bu iki dönemin ayrıcalıklı dönem olarak

tanımlanması ise Türkiye’de siyasi partilerin oluşumunda belirleyici tarihsel ve siyasal kodları üretmiş olmasıdır.

1946 ve 1950 arası Tek Parti dönemi iktidar bloğu ve toplumsal-siyasal muhalefet bloğu arasında oldukça gerilimli bir dönem olmuştur. İsmet İnönü’nün 12 Temmuz Beyannamesi ile demokratik siyasal ortamın koşulları için siyasal tavır deklare edilmiştir. 1950 Türkiye Genel Seçimleri’nde somutlaşan bu beyanname sonucunda tek dereceli, genel, eşit ve gizli oyla seçimlerin serbestçe yapılması, siyasi partilerin temsilcilerinin sandık kurullarında yer alabilmesi ve gizli oy açık sayım ilkesinin uygulanabilmesi mümkün olmuştur. 14 Mayıs 1950 seçimleriyle Demokrat Parti iktidara gelmiş ve çok partili siyasal hayat olarak tanımlanan ikinci bir kategorik dönem belirlemiştir (Börklüoğlu, 2017, s. 114).

Demokrat Parti iktidarının son bulduğu 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesiyle günümüz siyasi partilerinin kurumsallaşmasında siyasal hayatın hukuksal düzenlemelerini içeren üçüncü bir kategorik dönem yaşanmıştır. Bu dönem siyasal hayat açısından değerlendirildiğinde birçok parametreye göre kendi içerisinde ayrılabilir de siyasi partilerin demokratik siyasal sistem içerisinde kurumsallaşması açısından günümüze kadar karakteristik özellikleri bakımından süreklilik arz eden bir dönem olmuştur.

27 Mayıs 1960 tarihinde yaşanan askeri müdahale ile 1924 Anayasası sonrası kurucu nitelikteki 1961 Anayasası yürürlüğe girmiştir. Türkiye Cumhuriyeti yasal ve toplumsal-siyasal olarak ciddi bir dönüşüm geçirmiştir. Demokratik siyasal sistemin kurumları oluşturulmuş; kurumlara demokratik siyasal hayatın formel olarak pekiştirilmesi görevi yüklenilmiştir. Türkiye’de ilk siyasi partiler yasası 1961 Anayasası dahilinde 1965 tarihinde oluşturulmuş; siyasi partiler, demokratik siyasal hayatın vazgeçilmez unsurları olarak tanımlanmış ve teşkilatlanmaları, faaliyetleri ve hedefleri belirli yasal düzenlemelere tabii tutulmuştur. Anayasada yer alan siyasal sistemi tanımlayan yasalarda doğrudan siyasi partilerin konu edinildiği yasaların yanı sıra oldukça önemli olmuştur. Bu bakımdan siyasi partilerin ideolojik olarak sistem içerisinde adaptasyon süreçleri aynı zamanda partilerin kurumsallaşma süreçleri olarak da kabul edilmiştir. Bu süreçte siyasi partilerin faaliyetleri devlet gözetiminde tutulmuştur. Anayasal hükümler, siyasi partiler kanunu ve partilerin finansmanı gibi yasal düzenlemeler siyasi partilerin devlet denetimi için birer araç haline almıştır. Teziç’in (1990, s. 42-43) belirttiği üzere siyasi partilerin siyasal hayatta varlık gösterebilmeleri için iki ideolojik kıstas dönemin siyasal konjonktürünün bir sonucu olarak görülmüş ve etkisi uzun süre de devam etmiştir. Anayasa’da yer alan “Laik Cumhuriyet İlkesi” bu kıstaslardan ilkidir. Anayasa’da ve siyasi partiler kanununda laiklik ilkesine ilişkin net kuralların pek tabi siyasal ve toplumsal gerekçeleri bulunmaktadır. Diğer bir kıstas ise “millet egemenliği” ve “Türkiye Cumhuriyeti’nin üniter devlet yapısına” dair yasal düzenlemelerdir. Anayasa Mahkemesi tarafından 1961 Anayasası’nın yürürlüğünde kapatılan partiler ve 1961 Anayasası’na ilaveten 1982 Anayasası’nın yürürlüğünde kapatılan siyasi partiler “Türkiye’nin bölünmez bütünlüğü” ve “laik cumhuriyet” ilkeleriyle bağdaşmadığı gerekçesiyle kapatılmıştır (Heper ve Sayarı, 2016, s. 244).

1970’li yıllardan itibaren ise ideolojik temelli kutuplaşmalar neticesinde Türkiye’de siyasi partiler, kurumsal ve toplumsal bağlamları içerisinde krize girmiş ve bir diğer askeri müdahale olan 12 Eylül sonrası siyasal döneme geçilmiştir. 12 Eylül 1980’de Türk siyasal hayatı daha önce deneyimlememiş olduğu bir askeri müdahale geçirmiştir. 1982 Anayasası dahilinde ise siyasi partiler kanunun yasal kapsamı genişletilerek 1983 tarihinde düzenlenmiştir. Ancak siyasal hayatın deneyimleri neticesinde siyasal sistemin ve siyasi partilerin gereksinimleri göz önünde bulundurularak günümüze kadar birçok kez değiştirilmiştir. Özü itibarıyla siyasi partiler yasaları partilerin kuruluşunu, teşkilat yapılarını, faaliyetlerini ve özellikle yakın tarihte ideolojik olarak faaliyetlerini belirleyen yasalar olarak belirtilmiştir. Siyasi partilerin kuruluşu gibi kapatılışı da bu

kanun maddeleri içerisinde doğrudan kararlardan ya da Anayasa’nın siyasal sistemi düzenleyen kanun maddelerince dolaylı kararlardan kapatılabilmektedir. 1990’ların ikinci yarısına kadar tesiri sürmüş olan bu dönemde siyasi partiler ulus devlet ideolojisinin ekseninde siyasal hayatta yer almak ya da alamamak gibi koşullu bir süreç geçirmişlerdir. 28 Şubat süreci olarak literatürde yer alan bir diğer askeri muhtıra niteliğindeki müdahale ise Türkiye’de güncel siyasal hayat döneminin yasal, toplumsal ve siyasal değişikliklerinin görüleceği başlangıcı olmuştur. 2002 Türkiye Genel Seçimlerinde iktidarı elde eden Adalet ve Kalkınma Partisi dönemi olarak da ifade edilmektedir. Bu dönemde siyasi partilerin bölünme ve ayrışma temelli kurulma süreçleri, siyasi lider odaklı teşkilatlanma hareketleri ve geleneksel siyasetin ulusal düzeydeki ideolojik parametreleri dışında yerel ve kültürel bir kavrayışla seçmenlere dönük eğilimleri görülmüştür (Kahraman, 2010, s. 182).

5 Haziran 1946’da yapılan değişikliklerle ilk kez siyasi partilere yasal olarak değinilmiş ve çok partili siyasal hayata geçiş sağlanmıştır. Ancak Türkiye’de siyasi partilere ilişkin doğrudan yasal düzenlemelere 1961 Anayasası ve 1982 Anayasası’nda yer verilmiştir. Demokratik siyasal hayatın vazgeçilmez unsurları olarak tanımlanan siyasi partilerin kuruluş, teşkilatlanma ve faaliyetleri gibi yapısal işlevsel konuları dışında mali kaynakları da bu yasal düzenlemelerde sistematik biçimde tanımlanmıştır. Siyasi partilerin hukuki statüleri siyasi parti tanımı ve yapısı arasında belirlenmiştir. Türkiye’de siyasi partiler, dernek ve vakıflar, sivil toplum kuruluşları gibi özel hukukun konusu olarak görülmüştür. Ancak anayasada belirtildiği üzere demokratik siyasal hayatın vazgeçilmez unsuru olması bakımından kamusal niteliği de dikkate alınmıştır. Bu bağlamda hukuki statülerinin belirlenmesi ve siyasi partiler kanununun demokratik siyasal hayatın işleyişindeki katkısı bakımından tartışmalı görüşler de belirmiştir. Siyasi partilerin yasal düzenlemesinin oldukça detaylı olduğu, parti içi demokrasinin gelişmesi, güçlendirilmesi ve üyelik süreçlerinin yürütülmesine yönelik yetersiz kaldığı; mali kayıtların tüm siyasi partileri kapsayacak şekilde olmadığı ve parti iç tüzüklerinin yasal düzenlemelerin baskısı altında kaldığı başlıca eleştiri hususları olarak değerlendirilmiştir (İba, 2015, s. 39-40).

1961 Anayasası’nın 56. Maddesi’nde vatandaşların siyasi parti kurma ve usulüne göre partilere girme veya çıkma hakları güvence altına alınmıştır. 1961 Anayasası’nda önemli hükümlerden biri ise siyasi partilerin, 13.07.1965 tarihinde kabul edilen Siyasi Partiler Kanunu’nda olduğu haliyle doğrudan düzenlendiği kanun maddelerinin yanı sıra ilgili hükümler içeren Anayasa’nın 19. Maddesi’nde belirtilen “demokrasiyi veya din duygularını yahut dince kutsal sayılan şeyleri istismar eden ve kötüye kullanan siyasi partiler Anayasa Mahkemesi tarafından temelli kapatılır” hükmü gibi belirli kanun maddelerine de istinaden Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılabileceğine yer verilmiştir (Yanık, 2013, s. 49-50).

12 Eylül 1980 tarihinde gerçekleşen askeri müdahale sonrası Milli Güvenlik Kurulu’nun 16.10.1981’de çıkardığı kanunla siyasi partiler kapatılmış ve siyasi partilerin denetimini arttıracak düzenlemeler hazırlanarak siyasi faaliyetler sonlandırılmıştır. 22.04.1983 tarihinde ise 1982 Anayasası’nda 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu kabul edilmiş, 1961 Anayasası ile mukayese edildiğinde oldukça detaylı kanun maddelerine yer verilmiştir. Günümüzde de geçerli olan Siyasi Partiler Kanunu ve anayasada yer alan siyasi partileri dikkate alan kanun maddeleri çeşitli değişikliklere uğramıştır.

2820 Sayılı Siyasi Partiler Kanunu’na göre siyasi partiler, partiye üye olma yeterliliğine sahip en az 30 Türk Vatandaşı tarafından, belirtilen bildiri ve belgelerin İçişleri Bakanlığı’na verilmesiyle kurulan tüzel kişiliklerdir. Siyasi Partiler Kanunu’nun 11. Maddesi’nde belirtildiği üzere 18 yaşını dolduran, medeni ve siyasi hakları kullanma ehliyetine sahip her Türk vatandaşı siyasi partiye üye olabilmektedir. Ancak, hakimler ve savcılar, Sayıştay dahil olmak üzere yüksek yargı organları mensupları, kamu, kurum ve kuruluşlarında memur olarak görev yapanlar, işçi niteliği taşımayan

kamu görevlileri, Türk Silahlı Kuvvetleri mensupları ve yükseköğretim öncesi öğrencileri siyasi partilere üye olamamaktadırlar.

İlaveten 2820 Sayılı Siyasi Partiler Kanunu siyasi partilerin teşkilat yapısını da düzenlemektedir. 14. Madde’de yer verilen düzenlemeye göre en çok 3 yıl için seçilen parti genel başkanı, merkez karar ve yönetim kurulu ile merkez disiplin kurulu üyeleri ve partinin üyesi olan bakanlar ve milletvekilleri siyasi partinin tabii üyeleri olarak kabul edilmektedir. 19. Madde’ye göre ise siyasi partilerin İl Teşkilatı; İl Kongresi, İl Başkanı, İl Yönetim Kurulu ve İl Disiplin Kurulu’ndan oluşmaktadır. İlçe Teşkilatı ise İlçe Kongresi, İlçe Başkanı, İlçe Yönetim Kurulu ve kurulmuş ise belde teşkilatından oluşmaktadır. Siyasi partilerin teşkilatlanma yapısının önemi 31. Madde’de belirtildiği üzere siyasi partilerin seçimlere katılabilmesi için illerin en az yarısında oy verme gününden en az 6 ay öncesinde teşkilatlanmış ve büyük kongrelerini yapmış olması şartına istinadendir. Siyasi partinin bir ilde teşkilatlanması, merkez ilçesi dahil o ilin ilçelerinin en az üçte birinden teşkilat kurmayı gerektirmektedir.

Siyasi Partiler Kanunu’nda yer alan düzenlemelerin önemli görülen bölümlerinden biri de siyasi partilere ilişkin mali hükümlerdir. 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu’nun 61. Maddesi’ne göre siyasi partilerin gelirleri, parti üyelerinden alınacak giriş ve üyelik aidatı, milletvekillerinden alınacak milletvekilliği aidatı, parti bünyesindeki siyasi aday adaylıklarının aidatı, partiye ilişkin unsurlarından satışından sağlanacak gelirler, yayın satış gelirleri, üye kimlik kartları gibi değerli evrak satış gelirleri, partice tertiplenen organizasyonlardan sağlanacak gelirler, bağışlar ve devlet tarafından yapılan yardımlar olarak belirlenmiştir.

2.1. Türkiye’de Siyasi Partilerin Kurumsallaşma Sürecini Etkileyen Siyasi Partiler Kanunu Dışındaki Yasal Düzenlemeler

Türkiye’de siyasi partilere ilişkin ilk dolaylı da olsa yasal düzenleme derneklerin kurulabilmesinin önünün açılması olarak kabul edilmektedir. II. Meşrutiyet döneminden itibaren siyasi örgütlenmeler hukuki bir statüde görülmemiştir. 1909 itibarıyla her ne kadar siyasal hayatta fiili bir gerçeklik taşımaya da dernek kurma serbestliği ile bir siyasal özgürlük alanı yaratılmıştır. Cumhuriyet döneminde ise 1924 Anayasası’nda 70. Madde ile dernek kurma serbestliğinin kanunla sınırlanacağı belirtilmiştir. Tek Parti döneminde siyasi faaliyetlerde bulunacak örgütlenmelerin kontrollü bir muhalefet odağı olması düşünülmüştür. 1938’de 3512 sayılı Cemiyetler Kanunu’nda derneklerin kurulmasını izne bağlamış ve siyasi partiler statüsünde görülebilecek örgütlenmelerin tüzük ve beyannamelerinin İçişleri Bakanlığı’na verilmesi zorunlu görülmüştür. Siyasi faaliyet yapmayı amaçlayan siyasi partilerin hukuki statüleri 1938 tarih 3512 sayılı Cemiyetler Kanunu’nda düzenlense de Türkiye’de siyasi faaliyetlerin anti-demokratik ve devlet güvenliğinin dışına çıktığı olgusunun kavramsallaştırıldığı 1980’lere kadar dernek kurma faaliyetlerinin siyasal faaliyetlerden ayrı tutulması gereği hissedilmemiştir. 6 Ekim 1983 tarih ve 2909 sayılı Dernekler Kanunu gereğince derneklerin her türlü siyasi faaliyette bulunmaları yasaklanmış; siyasi partiler tam anlamıyla ayrı bir hukuki statüye yerleştirilmiştir (Erdoğan, 2016, s. 69).

Türkiye’de siyasi partilerin kurumsallaşma sürecini belirleyen yasal düzenlemeler içerisinde doğrudan siyasi partileri konu edinen ve etkileyen, 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu dışında, 2839 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu’dur. Bu kanun milletvekili seçim sistem ve usulünü, seçim çevreleriyle milletvekili sayısını, seçim dönemi ve zamanını başta olmak üzere milletvekili seçimine ilişkin ilkeleri ve uygulamaları düzenlemektedir.

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi’ne geçişi belirleyen 2017 Anayasa Referandumu ile birlikte Siyasi Partiler Kanunu’nu da etkileyecek olan birtakım düzenlemelere, 2839 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu’nda yer verilmiştir. Madde 12’de yapılan düzenlemeyle birlikte “Seçim İttifakı”

ilk defa yasal düzenlemeyle tanımlanmıştır. Bu maddeye göre seçimlere katılma yeterliliği taşıyan siyasi partiler, ittifak yaparak seçime katılabilmekte; ittifak yapan siyasi partiler kendi aday listelerini de verebilmektedirler. Genel seçimlerin gerçekleştirilmesiyle birlikte 2839 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu’nu 33. Madde’sinde yer verildiği üzere seçim yapılan çevrelerin tümünde geçerli oyların %7’sini geçemeyen siyasi partilerin milletvekili çıkarmaları mümkün değildir. Ancak seçim ittifakına katılmış siyasi partilerin aldıkları toplam oy esas alınmakta ve ilaveten ittifak içerisindeki siyasi partiler için %7 baraj uygulanması ön görülmemektedir.

3. Araştırmanın Metodolojisi

Bu çalışmada araştırma kapsamı, yasal düzenleme bağlamında “siyasi partiler ve katılım” ve “temsil” (Duverger, 1959; Lipset, 1981; Sartori, 2005) faktörleri üzerinden parti kurumsallaşmasını içermektedir. Bu faktörlerin belirlenmesi ise faktörleri tespit eden referansların ağırlıklı olarak demokratik siyasal sistemlerin sürdürülebilir olmasının ekonomik kalkınmayı olumlu etkilediği ve refah seviyesini yükselttiği; demokratik siyasal sistemlerin ise kurumsallaşmış ve meşruiyet düzeyi yüksek siyasi partilere bağlı geliştiğini, ortaya koymuş çalışmalar ile belirlenmiş olmasındadır.

Araştırmanın yöntemi, teknik itibarıyla parametrik analiz ve Gallagher -orantısızlık- endeksine dayanmaktadır. Gallagher endeksini kullanan başlıca araştırmalar Siarrof tarafından “Comparative European Party Systems: An Analysis of Parliamentary Elections Since 1945” çalışmasında kullanılmıştır. Siaroff (2019), siyasi partileri, ideolojik pozisyonlarına göre sınıflandırarak orantısızlık endeksi üzerinden kurumsallaşma düzeylerine göre analiz etmiştir.

Türkiye’de siyasi parti kurumsallaşması üzerine literatürün sınırlı olduğu belirtilebilir (Ülger ve Gençkaya, 2024: 92). Türkiye siyasi parti kurumsallaşmasını ampirik bulgulara dayalı metodoloji özelinde inceleyen yakın dönem araştırmalar ise çok daha sınırlıdır. Öne çıkan araştırmalar içerisinde önemli bir çalışma Öney ve Selck (2016) tarafından tamamlanmıştır. Öney ve Selck (2016: 13), endeks aralığını 1987-2015 Türkiye Genel Seçimleri ile daraltmışlardır. Veri setleri 8 seçim döneminden oluşmaktadır; ilaveten Gallagher endeksi içerisinde bulguları değerlendirmekle beraber seçim dönemlerini Laakso-Taagepera endeksiyle partilerin etki düzeyleri üzerinden de analiz etmektedirler. Öney ve Selck’a (2016) göre Türkiye’de siyasi partiler kısmen kurumsallaşmış bir parti sistemi içerisinde olsalar da temsilde adaletin sınırlılığı dolayısıyla Batı demokrasi standartlarına göre kurumsallaşma süreci, demokratikleşme sürecini desteklememektedir. Diğer yandan Bölükbaşı (2024), en geniş veri setini oluşturduğu araştırmasında Gallagher endeksi üzerinden Türkiye’de parti kurumsallaşmasını kesintili kurumsallaşma süreci, ana akım siyasi partilerin baskınlığı karşısında dezavantajlı küçük partilerin kırılabilirliği, istikrarın seçmen yoğunlaşmasıyla birlikte olası kutuplaşma ihtimalleri bulgularıyla değerlendirmektedir. 1950-1961 arası seçim dönemleri ile 1961-2023 arası seçim dönemlerini ayıran Bölükbaşı (2024: 98), seçim sisteminin özellikle 1950 sonuçlarının ilaveten 27 Mayıs Askeri Darbesi’nin araştırma sürecine etkisini belirtmektedir. 1961’den itibaren ise nispi temsil sisteminin uygulanmasıyla ve yasal düzenlemeler ile siyasi partiler üzerine istatistiksel incelemenin daha doğru olduğu, bu çalışmanın da kapsamını belirlemektedir.

Gallagher endeksinin doğrudan uygulanmadığı ancak orantısızlık endeksini ve etkili parti düzeyini belirlemek için kullanılan formülasyonun kullanıldığı diğer bir araştırma, Türkiye’de parti kurumsallaşmasının eksikliklerinin demokratikleşme üzerine olumsuz etkilerini analiz eden Geyikçi (2015), tarafından gerçekleştirilmiştir. En önemli bulgunun Türkiye’de seçimlerin oynaklığı ve seçmenin partilere olan bağımlılığının düşüklüğü olarak belirtilebilmektedir. Ancak Bölükbaşı’nın Türkiye’de seçmen yoğunlaşması bulgusuyla çelişiyor gibi görünse de Adalet ve Kalkınma Partisi’nin son seçim dönemlerinin Geyikçi’nin araştırmasında 2011 ile sınırlı kalmasından dahası analitik ilişkiyi askeri müdahalelerin görüldüğü demokratik siyasal sistemlerde (Güney Avrupa Ülkeleri ve Türkiye örneği) seçimlerin partilerle uzun vadeli ilişki

kuramamalarından kaynaklanmaktadır ki; bu araştırmada da kolektif temsiliyet ve temsilde adalet düzeyinin ideal aralıklara erişmesi 2017 Anayasa Referandumu sonrası ittifak sisteminin kabul görmesi itibarıyla gözlemlenmektedir.

3.1. Araştırmanın Veri Seti

Araştırmanın veri seti, Türkiye Cumhuriyeti Yüksek Seçim Kurulu'nun arşivleri içerisinde oluşturulmuştur; 15.10.1961 Türkiye Genel Seçimi ile 14.05.2024 Türkiye Genel Seçimi arasındaki tüm seçim dönemleri raporlanarak, 17 seçim dönemi veri seti içerisine dahil edilmiştir. Parametrik analiz yöntemiyle veri seti standardize edilmiş; ardından verilerin normal dağılımına ilişkin normallik testi yapılmıştır. Bir sonraki aşamada geniş veri seti her bir seçim dönemi özelinde spesifik olarak modüle edilmiş; Gallagher endeksinin belirlenebilmesi için partiler, oy sayısı ve oranları, sandalye sayısı -dönemlere bağlı olarak değişen toplam sayıya göre- sandalye oranları ayrı ayrı dönemsel veri seti içerisinde tasniflenmiştir.

4. Analiz ve Bulgular

4.1. İdeal Katılım Düzeyi

Siyasi partilerin yasal düzenlemelere tabii tutulduğu iki kapsamlı dönem demokratik siyasal sisteme anti-demokratik müdahalelerin gerçekleştiği dönemler olarak öne çıkmaktadır. 27 Mayıs 1960 ve 12 Eylül 1980 darbeleri ardından demokratik hayata katılım oranlarında paradoksal iki durum görülmektedir. 1961 Anayasası sonrası siyasi partilerin doğrudan yasal düzenlemelere tabii tutulması sonrasında 1969 seçimi katılım oranı en düşük seçim dönemi olmasına rağmen kolektif temsiliyetin en geniş olduğu dönem olduğu da anlaşılmaktadır. 1965 Türkiye Genel Seçimi döneminde Milli Bakiye yöntemi uygulanmışsa da 1969 Türkiye Genel Seçimi döneminde ise Anayasa Mahkemesi'nin aykırı bulduğu kanun düzenlemesi nedeniyle baraj uygulaması olmaksızın D'hont yöntemi kullanılmıştır ki; hemen hemen genel ortalama üzeri bağımsız vekil sayısı ile parti temsil sayısının parlamento tarihinde en yüksek olduğu seçim dönemi olarak da öne çıkmaktadır. Ancak 10 Haziran 1983 tarih 2839 sayılı kanuna bağlı olarak %10 barajın uygulandığı 1987 Türkiye Genel Seçim dönemi ise katılım oranının en yüksek olmasına karşın kolektif temsiliyetin en az olduğu dönemdir.

Tablo 1. Türkiye Genel Seçimleri Katılım-Temsil Oran ve Sayıları (1961-2023)

Seçim Tarihi	Seçmen Sayısı	Katılım Oranı (%)	Z-Skoru	Parti Temsil Sayısı	Bağımsız Temsil Sayısı
1961	12.925.395	81.4	-0.02	4	0
1965	13.679.753	71.3	-1.28	7	1
1969	14.788.552	64.3	-2.15	9	13
1973	16.798.164	66.8	-1.84	8	6
1977	21.207.303	72.4	-1.14	7	4
1983	19.767.366	92.3	1.30	3	0
1987	26.376.926	93.3	1.42	3	0
1991	29.979.123	83.9	0.28	5	0
1995	34.155.981	85.2	0.44	5	0
1999	37.495.217	87.1	0.67	5	0
2002	41.407.027	79.1	-0.30	2	9
2007	42.799.303	84.3	0.32	3	26
2011	52.806.322	83.2	0.19	3	35
2015	56.608.817	83.9	0.28	4	0
2015	56.949.009	85.2	0.44	4	0
2018	59.367.469	86.2	0.56	5	0
2023	64.145.504	87.1	0.66	7	0

Türkiye’de siyasi partilerin kurumsallaşma sürecinde yasal düzenlemelerle çerçevelendirildiği iki dönemin verilerinin, genel veri akışı içerisinde dramatik seyretmesi ilaveten sosyo-politik nedenlerinin tarihsel bir vaka olarak genel kanaatte yer edinmesi; Türkiye’de ideal katılım oranının anlamlı bir aralıkta tutulabilmesine de imkân vermektedir.

Bu bağlamda ilk olarak;

$$\mu = \frac{\sum X}{n} \quad (1)$$

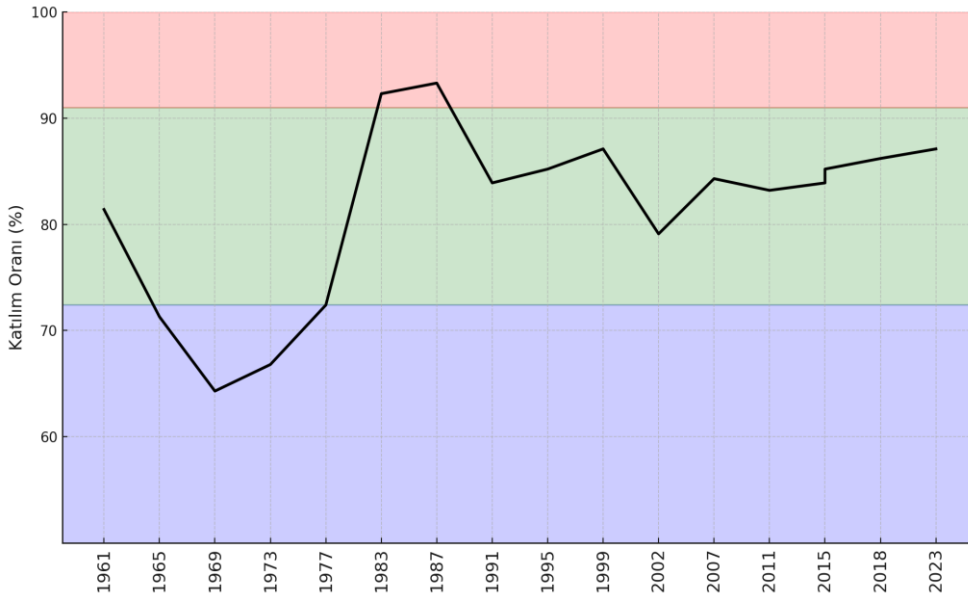
formülü kullanılarak: μ : Ortalama katılım oranı, $\sum X$: Her bir seçim yılı katılım oranı değerlerinin toplamı, n : Toplam seçim dönemi sayısı değerleri üzerinden ortalama katılım oranı (%81.58) hesaplanmıştır.

Ortalama katılım oranının tespit edilmesinin ardından;

$$\sigma = \sqrt{\frac{\sum (X-\mu)^2}{n-1}} \quad (2)$$

formülü kullanılarak X : Her bir seçim yılı katılım oranı, μ : %81.58, n : 17, $X - \mu$: Her bir seçim yılı katılım oranının ortalamadan sapması, $\sum (X-\mu)^2$: Sapmaların karelerinin toplam değeri, değerleri üzerinden katılım oranı σ : Standart sapması %8.27 olarak hesaplanmıştır.

Grafik 1. Türkiye Genel Seçimleri Katılım Oranları Eğrisi (1961-2023)

İdeal katılım oranı için gerekli olan ortalama katılım oranı ve standart sapma değerleri kullanılarak tüm seçim dönemi katılım oranlarının Z-Skorları;

$$Z = \frac{X-\mu}{\sigma} \quad (3)$$

formülü kullanılarak hesaplanmıştır.

Bu sayede ideal dağılım ortalama bir bölgede toparlanabilmiş; ilaveten katılım oranları negatif ve pozitif olağan dışı sapmalardan arındırılarak standart bir veri setine dönüştürülmüştür.

Z-Skoru hesaplamalarına göre aşırı negatif (en düşük katılım oranı) z-skoru değeri -2.15 iken aşırı pozitif (en yüksek katılım oranı) z-skoru değeri +1.42 olarak çıkmıştır. Aşırı uç z-skoru değerleri dışarıda tutulduğunda ortalama değer çevresinde -1.10 alt sınır (%72.44) ve +1.14 üst sınır (%91.00) olarak belirlenmiştir.

Ortalama değer, oluşturulurken dağılım analizi dikkate alınmıştır. -1.84 ve +1.30 z-skoru değerleri medyan aralıkta yer almasına rağmen aşırı uçlardan arındırılmış sınırların içerisinde kaldığından bu skorlarda olağan dışı, sapma olarak değerlendirilmiş; güvenilir ve tutarlı bir ideal katılım oranı aralığıyla istatistiksel anlamlılık sağlanmıştır.

İdeal katılım oranı içerisinde anlamlılık sınaması için yer alan seçimlere ilişkin sıralı olmayan veri seti $x=[81.4,72.4,83.9,85.2,87.1,79.1,84.3,83.2,83.9,85.2,86.2,87.1]$ sıralanarak Shapiro-Wilk (12) $n<50$ dağılım testine tabi tutulmuştur.

Testin dağılım fonksiyonuna göre,

$$\frac{(\sum_{i=1}^n a_i x_{(i)})^2}{\sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})^2} \quad (4)$$

formülü kullanılarak, test istatistiği (W) değeri: 0.963, (p) değeri: 0.820 olarak elde edilmiştir. Bu değerlere göre:

H0: Veriler normal dağılıma uygundur; $p>0.05$

H1: Veriler normal dağılıma uygun değildir, $p\leq 0.05$

$p>0.05$ koşuluna göre “H0 reddedilemez, veri normal dağılıma uygundur” bulgusu elde edilmiş; ideal katılım oranı içerisindeki seçim dönemleri katılım verilerinin normal dağılıma uygun olduğu desteklenmiştir.

Türkiye’de 1961-2023 arası genel seçimlerinin geneli dikkate alındığında ideal katılım düzeyi bulgusu iki sonucu öne çıkarmaktadır. İdeal katılım aralığı %72.4 seviyesinin altında bir katılım toplumun siyasal süreçlere ilgisizliğine veya tepkisine işaret edebilmektedir. Betimsel olarak incelendiğinde katılım oranının %64.3 ile en düşük olduğu 1969 Türkiye Genel Seçimi baz alınmaktadır. Türkiye’nin göç olgusunun iz düşüm tarihleri olduğu dikkate alındığında kırsal kesimde yaşayanların erişiminin yetersizliği, 27 Mayıs Darbesi’nin de geniş bir kitlenin seçimlere ilgisini azalmış olabileceği değerlendirilebilir.

Ancak istatistiksel analiz neticesinde bulgu %72.4 alt sınırından itibaren katılım oranındaki düşüş; apolitizasyon, depolitasyon veya siyasal partilere güvensizlik, siyasal alternatifsizlik, siyasal bilgisizlik ve diğer birçok demokratik siyasal sistemi işlevsizleştirebilecek sorunlarla da ilişkilendirilebilmektedir. Diğer yandan katılım düzeyinin yüksek olması, araştırmanın bulgusuna göre %91 seviyesinin üzerinde bir katılım oranı aşırı mobilizasyon ile ilişkilendirilmektedir. Türk siyasi tarihinde bu seviyede bir katılımın arka planı pek tabi 12 Eylül Darbesi sonrasında toplumun merkez sağ siyasetinde ve Turgut Özal’ın siyasi kişiliğinde buluşmasıdır. Ancak günümüzde aşırı mobilizasyon popülist siyaset tarzı bağlamında radikalleşme kaygısı uyandırmaktadır.

2018-2023 seçim dönemleri ise diğer dönemlerle karşılaştırıldığında ideal katılım oranının optimum düzeyindedir. Bu düzeyin yakalanmasında 2017 Anayasa Referandumu sonucu yasal düzenlemeyle uygulanabilen ittifak sisteminin alternatif siyasi partilere de alan açabilmesi olarak ileri sürülebilmektedir. Ana akım partilerin ideolojik-pragmatik stratejiler ile küçük siyasi partileri de parlamentoya taşıyabilmesi bu açıdan katılımı ideal düzeyde tutabilmektedir. Bu dönem incelendiğinde 2002 seçim döneminde ideal düzey seyrinin düşük olduğu görülmektedir ki; seçim sisteminin haliyle yüksek baraj oranının, küçük siyasi partilerin entegrasyonunu kıldığından temsilde adaleti dolayısıyla da katılım düzeyini etkileyen bir etmen olduğu anlaşılmaktadır.

İstatistiksel analiz neticesinde elde edilen bulgulara göre Türkiye’de katılımın ideal düzeyde dağılım gösterdiği ifade edilebilmektedir. Ancak en önemli bulgu parti kurumsallaşmasının, ağırlık merkezi olarak partilerin seçmenleri dışında kalan kitlelere güven vermesi ile doğrudan ilişkili olduğu bulgusudur.

4.2. Kolektif Temsiliyet ve Temsilde Adalet Düzeyi

Türkiye’de araştırmanın kapsamı içerisinde yer verilen seçimlerin dönem dönem seçim sistemine bağlı değişkenlik göstermesine rağmen kolektif temsil düzeyi ve adaleti tartışılmıştır. Veri seti içerisinde modüller oluşturularak, Tablo 1’de verildiği üzere 1961’ten 2023’e ilişkin Türkiye Genel Seçim sonuçları; “Siyasi Partiler, Oy Sayısı, Oy Oranı, Sandalye Sayısı, Sandalye Oranı” olarak işlenmiştir. Belirli seçim dönemlerinde 399, 450, 550, 600 sandalye sayısı değişkenliklerinden dolayı sandalye sayılarının oranlaması yapılmıştır.

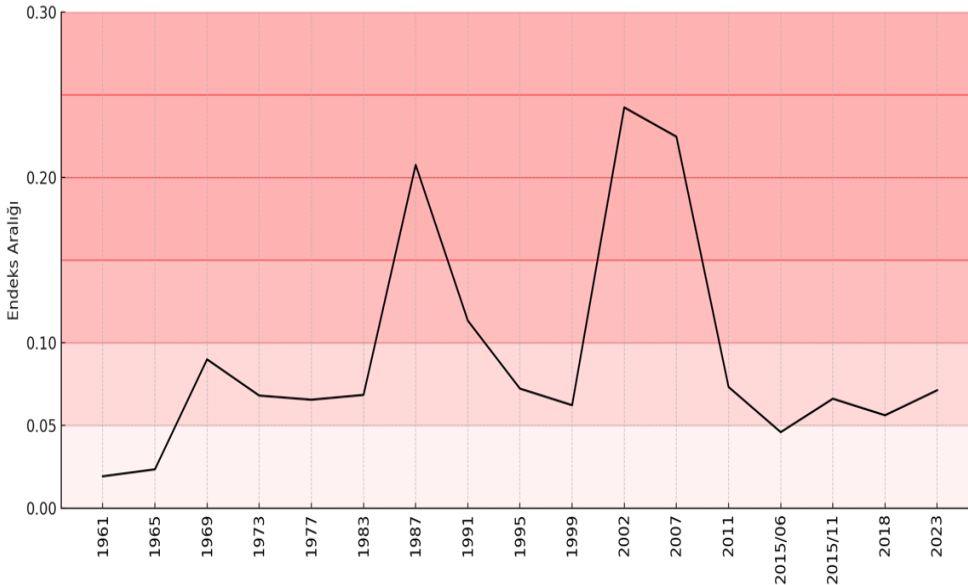
İdeal katılım düzeyinin tespit edilmesinin ardından kolektif temsiliyet düzeyinin anlamlı bir değer aralığında olup olmadığını sınımayı kolaylaştıran, bir endeks belirlenmiştir. Loosemore-Handby Endeksi’nin (LSq) geliştirilmesiyle mutlak fark değerlerinin ağırlıklandırılabilmesini sağlayan Gallagher Endeksi referans alınmıştır. Bu endeksin araştırmada kolektif temsiliyet düzeyinin değerlendirilmesi için seçilmesindeki sosyo-politik neden endeksin referans genişliğinin günümüz demokratik siyasal sistemlerini dikkate alarak nispi temsil sistemleri ve dar bölge çoğunluk sistemleri üzerine olmasıdır.

Mutlak fark değerleri;

$$LSq = \sqrt{\frac{1}{2} \sum (V_i - S_i)^2} \quad (5)$$

formülü kullanılarak; her bir seçim döneminde parlamentoya giren her bir partinin oy oranları (V_i) ile sandalye oranları (S_i) arasındaki farklar ayrı ayrı hesaplanmıştır.

Grafik 2. Türkiye Genel Seçimleri Temsil Düzeyi (1961-2023)

Gallagher Endeksi’ne göre anlamlılık aralıkları şöyledir:

0-0.05 aralığındaki mutlak fark değeri için temsil adaleti çok yüksek düzeydedir; oy oranları ve sandalye oranları arasında bire bir/yüksek uyum vardır.

0.05-0.10 aralığındaki mutlak fark değeri için temsil adaleti yüksek düzeydedir; oy oranları ve sandalye oranları arasında farklar olsa da uyum vardır.

0.10-0.20 aralığındaki mutlak fark değeri için temsil adaleti orta düzeydedir; oy oranları ve sandalye oranları arasında farklar hissedilir düzeye eriştiğinden giderilebilir uyumsuzluk vardır.

0.20-0.30 aralığındaki mutlak fark değeri için temsil adaleti düşük düzeydedir; oy oranları ve sandalye oranları arasında büyük partiler lehine olan farklar ve sorunlar vardır.

0.30 ve üzeri aralığındaki mutlak fark değeri için temsil adaleti çok düşük düzeydedir; oy oranları ve sandalye oranları arasında farklar, yapısal sorunlar ve adaletsizlik vardır.

Endeks bulgularını değerlendirmeden önce 1969 Türkiye Genel Seçimi sonuçlarını dikkate almak gerekmektedir; Tablo 1’de görüldüğü üzere seçim sonuçları parlamento tarihinde en yüksek parti sayısının görüldüğü, ortalama sayıda bağımsız vekilin parlamentoya girdiği bir seçimdir. Ancak endeks bulgularına göre 1969 seçimleri, risk eşiğine oldukça yakın bir düzeydedir. Sınır eşiğine doğru adil bir temsiliyet sonucu 0.05-0.10 içerisinde olmasına karşın; Grafik 1’de verilen ideal katılım düzeyiyle beraber değerlendirildiğinde parçalı bir parlamento yapısını oluşturacak nedenleri barındırmaktadır.

Tablo 2. 1969 Türkiye Genel Seçim Sonuç Verileri

Siyasi Partiler	Parti Oy Sayısı	Parti Oy Oranı (%)	Sandalye Sayısı	Sandalye (%) Oranı
AP	4.229.712	46.6	256	56.9
CHP	2.487.006	27.4	143	31.8
GP	597.818	6.6	15	3.3
BGZ	511.023	5.6	13	2.9
MP	292.961	3.2	6	1.3
MHP	275.091	3	1	0.2
BP	254.695	2.8	8	1.8
TİP	243.631	2.7	2	0.4
YTP	197.929	2.2	6	1.3

İdeal katılım düzeyinin dışında kaldığı Tablo 2 verilerinde de görüldüğü üzere; Adalet Partisi (AP), Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), Güven Partisi (GP), Millet Partisi (MP), Bağımsızlar (BGZ), Milliyetçi Hareket Partisi (MHP), Birlik Partisi (BP), Türkiye İşçi Partisi (TİP), Yeni Türkiye Partisi (YTP) oy sayıları/oranları ve sandalye sayıları/oranları arasındaki dengesizlik parçalı parlamento yapısına, istikrarsız koalisyon hükümetlerine dair araştırmanın bulguları arasındadır.

Türkiye’de 1961-2023 arası genel seçimlerinin geneli dikkate alındığında temsilde adalet düzeyinin, istikrarlı bir yapıyla, ki bu kurumsallaşmış partilerin ağırlık merkezi olduğu seçimlerin sonucundaki parlamentoda görülmektedir, 2011 seçimleri sonrasında belirginleştiği anlaşılmaktadır.

5. Sonuç

Araştırma sürecinin son kısmında belirtilmek üzere bırakılan literatürel bir bulgu; parti sistemi ve kurumsallaşma arasındaki analitik ilişkinin demokratik siyasal sistemi nasıl konsolide ettiği. Parti sistemleri, demokratik veya anti-demokratik siyasal sistemlere göre biçimlenen, toplumun siyasi kültüründen, üretim tarzından, üretim tarzına bağlı olarak sınıflardan ve sınıflara eklenen ideolojilerden pek tabi etkilenmektedir. Demokratik siyasal sistemlerde kurumsallaşma süreci ise parti sistemini etkileyen sosyo-politik ve ekonomik tüm unsurların belirli bir refah seviyesine doğru kalkınma politikalarına endekslenmiş denge halinde düzeyli bir ilerlemeyle tamamlanmaktadır.

Dolayısıyla nitelikten bağımsız ortaya çıkan kurumsallaşma sürecine, siyasi partilerin kendiliğinden entegre olacağı veya olabileceği varsayımıyla demokratik siyasal hayatın pekiştirilebileceği doğrulanmamaktadır.

Türkiye’de de ikinci olgudaki gibi parti kurumsallaşmasının dönemsel politikalara göre belirlenen seçim sistemlerinden etkilendiği görülmektedir; siyasal travmaların geri dönüşü olmayan tazmini ancak seçim sistemlerinin -Milli Bakiye, Barajsız d’Dont gibi- esnetilmesi veya -%10 Baraj gibi- daraltılması üzerinden giderilebileceğinin politikaya yansıdığı tarihsel bir vakıadır.

Ancak kurumsallaşma sürecinin bir denge halinde düzeyli bir ilerleme gerekliliğinin dikkate alınmaması, modern demokrasilerin karmaşık geçişkenlikleri nedeniyle kutuplaşma ve parçalanma dinamiklerini açığa çıkarabilmektedir (Kalaycıoğlu, 2010, s. 43). Türkiye’nin Tek Parti döneminin hemen ardından rekabetçi iki partili sistem özelliğine erişmesi, ana akım siyaseti ve kutuplaşmayı meydana getirmiş olması bu durumun bir sonucudur (Özbudun, 1981). 1961 Anayasası’yla yasal düzenlemelerin kolektif temsiliyeti genişleteceği politikasıyla orta vadede parçalı bir parlamento yapısının dahası istikrarsız koalisyon hükümetlerinin ortaya çıkması da kurumsallaşma sürecinin belirleyici bir politika olarak, siyasi partilerin konu edinildiği yasal düzenlemede dahi, dikkate alınmamasından kaynaklanmaktadır. 1982 Anayasası’nın da siyasi partilere yönelik yasal düzenlemeleriyle parti içi demokrasi eşiğini düşürerek; var olan hiyerarşiyi -parti lider kültürü- (Bektaş,1993) toplumsal muhalefetin balans unsuruna çevirdiği de dönemsel politikalara göre gerçekleştirilen yasal düzenlemelere dair bulgu olarak belirtilebilmektedir (Ayan, 2010, s. 201).

Siyasal sistemi konsolide edebilecek kurumların bir parçası olan siyasi partilerin, uzun vadeli politikaları güvence altına alacak yasal düzenlemelerle kurumsallaşmasının demokraside denge sağlayabileceği düşüncesi, araştırma konusunu ve amacını bir eksene oturtmaktadır.

Bu bağlamda Türkiye’de parti kurumsallaşmasının yapısal analizi; ideal katılım, kolektif temsiliyet ve temsilde adalet faktörlerinin incelenmesi, ayrıştırılması ve tekrar bir araya getirilmesiyle, tamamlanmaktadır.

Araştırma kapsamında 1961-2023 tarihleri arasında Türkiye’de gerçekleştirilen 17 genel seçim bulunmaktadır. Araştırmanın veri seti; siyasi partilerin yasal düzenlemelere doğrudan konu edinildiği ve ilaveten öncesi seçim dönemlerindeki ampirik ve pratik bulguların edinilmesinde elverişli olmaması nedeniyle 1961 ve 2023 arası dönemlerden oluşturulmaktadır. Veri seti tasarımının incelenmesinin ardından; ideal katılım düzeyinin belirlenmesi için katılım oranları öncelikle standardize edilmiş ve normal dağılım testine tutulduktan sonra veri seti ayrıştırılmıştır. Her bir seçim dönemi Tablo 2’de verilen 1969 Türkiye Genel Seçim Sonuç Verileri özelindeki gibi dönemin parlamento sandalye genel sayısı belirlenerek, sandalye oranı tespit edilmiş; oy sayısı ve oranına bağlı olarak sıralanmıştır. Ayrıştırılan ve Gallagher Endeks aralığına bağlı olarak kolektif temsiliyet ve temsilde adalet bulgularıyla veriler tekrar bir araya getirilmiştir.

Böylece bulguların analizleri neticesinde en genel değerlendirme; Türkiye’de siyasi partilere ilişkin yasal düzenlemeler, konjonktürel ve demokratik refleksleri düşüren merkezîyetçi düzenlemelerdir. İdeal katılım düzeyinin %72 altına düşmesi toplumun siyasal süreçlere ilgisizliğine veya tepkisine ilişkin bir belirtidir; ilaveten %91 üzeri katılım oranının ideal katılım düzeyine göre aşırı mobilizasyon veya partizanlık olarak değerlendirilmesi mümkündür.

Kaynakça

- Alkan, M. Ö. (1999). *Osmanlı’dan günümüze Türkiye’de seçimlerin kısa tarihi*. İstanbul: Tüsiad Yayınları.
- Atasever, G. (2010). Siyasi parti tipolojileri. T. Uzun (Ed.), *İttihat ve Terakki’den günümüze siyasi partiler içinde* (ss. 15-30). Ankara: Orion Kitabevi.
- Ayan, P. (2010). Authoritarian party structures in Turkey: A comparison of the Republican People’s Party and the Justice and Development Party. *Turkish Studies*, 11(2), 197–215.
- Barry, N. (2012). *Modern siyaset teorisi*. Ankara: Liberte Yayınları.
- Bektaş, A. (1993). *Demokratikleşme sürecinde liderler oligarşisi CHP ve AP (1961-1980)*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

- Bölükbaşı, M. (2024). Bir asrın muhasebesi: 1923'ten 2023'e Türk parti sistemi hakkında genel bir değerlendirme. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 16, 91-106.
- Börklüoğlu, L. (2017). Osmanlı İmparatorluğu'ndan günümüze Türkiye'de siyaset: Değişim dinamikleri, aktörler, ve gelişmeler. M Zencirkıran (Ed.), *Türkiye'nin toplumsal yapısı* içinde (ss. 101-160). Bursa: Dora Yayın.
- Cemiyetler Kanunu. (1938, 28 Haziran). *Resmi Gazete* (Sayı: 3959). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/3959.pdf>.
- Dernekler Kanunu. (1983, 10 Haziran). *Resmi Gazete* (Sayı:18184). Erişim adresi: https://www.siviltoplum.gov.tr/kurumlar/siviltoplum.gov.tr/Mevzuat/Mulga/2908_Sayili_Dernekler_Kanunu_1983.pdf.
- Dursun, D. (2006). *Siyaset bilimi*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Duverger, M. (1959). *Political parties: Their organization and activity in the modern state*. Yorkshire: Methuen Co.
- Erdoğan, D. (2016). Siyasi partilerin temsili demokrasi üzerindeki etkileri. *Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2(39), 59-74.
- Geyikçi, B. (2015). Party institutionalization and democratic consolidation: Turkey and Southern Europe in comparative perspective. *Party Politics*, 16(2), 527-538.
- Heper, M. ve Sayarı, S. (2016). *Dünden bugüne Türkiye tarih, politika, toplum ve kültür*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Huntington, S. P. (2006). *Political order in changing societies*. London: Yale University Press.
- İba, Ş. (2015). *Siyasi partiler ve seçim hukuku*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Kahraman, H. B. (2010). *Türk siyasetinin yapısal analizi I*. İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Kalaycıoğlu, E. (2013). Justice and Development Party at the helm: Resurgence of Islam or restitution of the right-of-center predominant party? *Turkish Studies*, 11(1), 29-44.
- Kapani, M. (2009). *Politika bilimine giriş*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Koçak, C. (2009). Tek parti yönetimi, kemalizm ve şeflik sistemi: Ebedi milli şef. Ahmet İnsel (Ed.), *Modern Türkiye'de siyasi düşünce kemalizm* içinde (ss. 119-137) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Laclau, E. (2000). Kimlik ve hegemonya: Siyasal mantıkların oluşumunda evrenselliğin rolü. J. Butler (Ed.), *Olumsuzluk, hegemonya, evrensellik solda güncel diyaloglar* içinde (ss. 56-103). İstanbul: Hil Yayınları.
- Lipset, S. M. (1981). *Political man: The social bases of politics*. Maryland: Johns Hopkins University Press.
- Montero, J. R. & Gunther, R. (2003). *The literature on political parties: A critical reassessment*. *Institut de Ciències Polítiques i Socials*. Mallorca: Institut de Ciències Polítiques i Socials.
- Ostrogorski, M. (1982). *Democracy and the organization of political parties*. New Jersey: Transaction Books.
- Öney, B. & Selck, T. J. (2016). Exploring the level of party system institutionalization and party system type in Turkey. *Turkish Studies*, 17(1), 209-228.

- Özbudun, E. (1981). The Turkish party system: Institutionalization, polarization, and fragmentation. *Middle Eastern Studies*, 17(2), 228-240.
- Özdemir, E. ve Atılğan, G. (2012). Siyasi partiler. G. Atılğan ve A. Aytekin (Ed.), *Siyaset bilimi* içinde (ss. 239-253). İstanbul: Yordam Kitap.
- Perinçek D. (2009). *Osmanlı’dan Bugüne Toplum ve Devlet Sivil Toplumculuğunun Eleştirisi*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Sartori, G. (2005). *Parties and party systems: A framework for analysis*. Colchester: ECPR Press.
- Schapiro, J. S. (1966). *Çağdaş Düşüncede Toplumsal Tepki*. İstanbul: Köprü Yayınları.
- Scwartz, Mi. ve Lawson, K. (2013). Siyasi partiler toplumsal tabanları, örgütler ve çevre. T. Janoski ve R. Alford (Ed.), *Siyaset sosyolojisi* içinde (ss. 333-360). Ankara: Phoenix Yayınları.
- Siaroff, A. (2019). *Comparative european party systems: An analysis of parliamentary elections since 1945*. London: Routledge.
- Siyasi Partiler Kanunu. (1983, 24 Nisan). *Resmi Gazete* (Sayı: 18027). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/18027.pdf>.
- Tanilli, S. (1989). *Nasıl bir demokrasi istiyoruz*. İstanbul: Say Yayınları.
- Teziç, E. (1990). *Türkiye’de siyasal düşünce ve örgütlenme özgürlüğü*. Ankara: Anayasa Yargısı.
- Ülger, U. ve Gençkaya, F. (2024). Türkiye’de siyasi partilerin kurumsallaşma sorunu: Doğru Yol Partisi örneği. *Yasama Dergisi*, 49, 89-124.
- Yanık, M. (2013). *Parti içi demokrasi*. Ankara: Adalet Yayınları.
- Weber, M. (2019). *Economy and society: A new translation*. Cambridge: Harvard University Press.